

UDK: 822:895.373:004(045)

M. BOBONAZAROVA,

O'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz, O'zbekiston

Mustaqil tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi, O'zbekiston

E-mail: bobonazarova0105@gmail.com

QarshiDU dotsenti, PhD N. Suyarova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI IBORALAR TIZIMIDA "BILIM" QIYMAT KOMPONENTINING QIYOSIY-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o'zbek tillarining frazeologik tizimlarida "bilim" tushunchasining qiymat (aksiologik) komponenti qiyosiy-semantik tahlil qilinadi. Tadqiqot materialini A.V. Kuninning "Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar"i hamda Sh. Rahmatullaevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati"dan uzluksiz saralash usuli bilan olingan 215 ta frazeologik birlik (100 ta inglizcha, 115 ta o'zbekcha) tashkil etadi. Tahlil natijasida qiymat komponentining beshta universal semantik o'zagi – bilim-boylik, bilim-yorug'lik, bilim-kuch-qudrat, o'qish-jiddiy mehnat, ilmsizlik-nuqson – aniqlangan bo'lsa-da, ularning miqdoriy vakilligi va obrazli to'ldirilishi lisoniy-madaniy jihatdan farq qilishi isbotlandi. Ingliz iboralarida bilimning asbobiy-instrumental bahosi, o'zbek iboralarida esa uning ma'naviy-sakral bahosi ustun ekanligi ko'rsatildi. Natijalar qiyosiy frazeologiya, tarjima nazariyasi va lingvodidaktikada qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Bilim, qiymat komponenti, frazeologik birlik, ibora, qiyosiy-semantik tahlil, lingvomadaniyat, ingliz tili, o'zbek tili.

СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЦЕННОСТНОГО КОМПОНЕНТА «ЗНАНИЕ» В СИСТЕМЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

В статье проводится сравнительно-семантический анализ ценностного (аксиологического) компонента понятия «знание» во фразеологических системах английского и узбекского языков. Материалом исследования послужили 215 фразеологических единиц (100 английских и 115 узбекских), отобранных методом сплошной выборки из «Англо-русского фразеологического словаря» А. В. Кунина и «Толкового фразеологического словаря узбекского языка» Ш. Рахматуллаева. В результате анализа выявлено пять универсальных семантических ядер ценностного компонента: знание – богатство, знание – свет, знание – сила-могущество, учёба – серьёзный труд, невежество – недостаток. Несмотря на их универсальность, установлено, что количественная представленность и образное наполнение данных семантических ядер имеют лингвокультурные различия. Показано, что в английских фразеологических единицах преобладает инструментальная оценка знания, тогда как в узбекских фразеологических единицах доминирует его духовно-сакральная оценка. Полученные результаты могут быть использованы в сравнительной фразеологии, теории перевода и лингводидактике.

Ключевые слова: Знание, ценностный компонент, фразеологическая единица, идиома, сравнительно-семантический анализ, лингвокультура, английский язык, узбекский язык.

A COMPARATIVE-SEMANTIC ANALYSIS OF THE "KNOWLEDGE" VALUE COMPONENT IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEMS OF ENGLISH AND UZBEK

Annotation

This article presents a comparative-semantic analysis of the value (axiological) component of the concept of "knowledge" in the phraseological systems of English and Uzbek. The research material consists of 215 phraseological units (100 English and 115 Uzbek) selected through continuous sampling from A. V. Kunin's English-Russian Phraseological Dictionary and Sh. Rahmatullaev's Explanatory Phraseological Dictionary of the Uzbek Language. The analysis identified five universal semantic cores of the value component: knowledge as wealth, knowledge as light, knowledge as power and strength, learning as serious labor, and ignorance as a deficiency. Although these semantic cores are universal, their quantitative representation and figurative realization were found to differ from a linguocultural perspective. The study demonstrates that English phraseological units predominantly convey an instrumental evaluation of knowledge, whereas Uzbek phraseological units tend to emphasize its spiritual and sacred value. The findings can be applied to comparative phraseology, translation theory, and linguodidactics.

Key words: Knowledge, value component, phraseological unit, idiom, comparative-semantic analysis, linguoculture, English, Uzbek.

Kirish. Frazeologik birliklar – iboralar – har bir tilning milliy o'ziga xosligini eng yaqqol aks ettiruvchi qatlam hisoblanadi. Ular nafaqat atrof-muhitni nomlaydi, balki unga nisbatan xalqning bahosini, munosabatini va dunyoqarashini mustahkamlaydi. V.N. Teliya ta'kidlaganidek, frazeologizmlar semantikasida "tasvirlanayotgan vaziyatga nisbatan baho, so'zlovchining hissiy munosabati va obrazli tasavvur" uzviy

birlashgan holda saqlanadi [2, 35-b.]. Shu bois ikki xil tizimli va xil madaniyatli tillarning – ingliz va o'zbek tillarining – frazeologik fondini qiyosiy o'rganish umumiy va milliy qadriyatlarni ajratishning samarali usulidir.

"Bilim" tushunchasi "ta'lim" makrokonseptining markaziy o'zagini tashkil etadi. Har ikki lingvomadaniyatda bilim oliy qadriyat sifatida e'tirof etilsa-da, uning semantik

ifodasi, obrazli asoslari va qiymat urg'ulari farq qilishi tabiiydir. Ingliz-o'zbek til juftligida "bilim" konseptining qiymat komponenti hozirgacha alohida qiyosiy tadqiq etilmagan; mavjud ishlar asosan alohida tillarda yoki umumiy lingvomadaniy doirada olib borilgan [8; 9; 10]. Bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini V.I. Karasikning konsept nazariyasi [1], V.N. Teliyaning frazeologik ma'noning lingvomadaniy nazariyasi [2], N.F. Alefirenkoning tilning qiymat-mazmun fazosi haqidagi ta'limoti [3], A.V. Kuninning frazeologiya asoslari [4] hamda o'zbek frazeologiyasiga oid tadqiqotlar [5; 6] tashkil etadi. Qiymat komponenti deganda lisoniy jamoa tomonidan bilim hodisasiga yuklatilgan ijobiy va salbiy baholar majmui tushuniladi.

1-jadval. Ingliz va o'zbek iboralarida "bilim" qiymat komponentining semantik o'zaklari

Semantik o'zak	Ingliz tili (n=100)	O'zbek tili (n=115)	Tipik misollar
Bilim – boylik	26 (26.0%)	31 (27.0%)	En.: a treasury of knowledge; Uz.: bilim – boylik
Bilim – yorug'lik	18 (18.0%)	24 (20.9%)	En.: the light of learning; Uz.: ilm – yurakning chirog'i
Bilim – kuch-qudrat	22 (22.0%)	15 (13.0%)	En.: knowledge is power; Uz.: bilim – qudrat
O'qish – jiddiy mehnat	20 (20.0%)	25 (21.7%)	En.: to burn the midnight oil; Uz.: ter to'kib o'rganmoq
Ilmsizlik – nuqson	14 (14.0%)	20 (17.4%)	En.: to be in the dark; Uz.: ilmsiz – ko'r

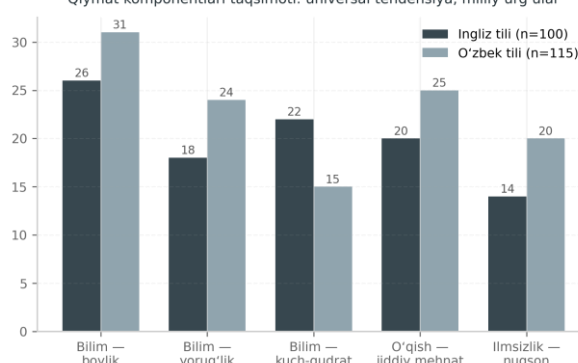
Jadvaldan ko'rinib turibdiki, "bilim – boylik" o'zagi har ikki tilda eng vakil'li guruh bo'lib (26.0% va 27.0%), bilimning moddiy qadriyatga o'xshatilishi universal tendensiyani aks ettiradi. Lekin obrazli to'ldirilishda farq katta: ingliz iboralarida bilim kapital, investitsiya va tovar sifatida tushuniladi (to invest in one's education; a marketable skill), o'zbek iboralarida esa xazina, meros va bo'linmas boylik sifatida (ilm – qazina; bilim – bo'linsa kamaymaydigan boylik). Inglizcha modellashtirishda savdo-sotiq freymi, o'zbekcha modellashtirishda meros-uqubat freymi ustunlik qiladi.

"Bilim – kuch-qudrat" o'zagida ingliz tili sezilarli ustunlik qiladi (22.0% ga qarshi 13.0%); knowledge is power; forewarned is forearmed; to know which side one's bread is buttered. Bu o'zakda bilim ijtimoiy muvaffaqiyat, himoya va hukmronlik vositasi sifatida baholanadi – anglo-sakson madaniyatining pragmatik yo'nalishining lisoniy ko'zgusidir. O'zbek materialida shu o'zak kamroq vakil'li bo'lsa-da,

mavjud birliklar bilimni qudrat emas, balki shuhrat va obro' manbai sifatida talqin etadi. Aksincha, "bilim – yorug'lik" o'zagida o'zbek tili ustun (20.9% ga qarshi 18.0%), ustiga ustak, yorug'lik obrazi o'zbek iboralarida diniy-ma'naviy rang orttiradi: ilm – yurakning chirog'i; ilm – dunyoni yoritadigan quyosh; ilm nuri. Ingliz iboralarida yorug'lik asosan epistemik mazmunda – tushunish, aniqlik bildiradi (to throw light on; to see the light).

"O'qish – jiddiy mehnat" o'zagi har ikki tilda bilim orttirishni qiyinchilik, chidam va mashaqat bilan bog'laydi: En.: to burn the midnight oil; to sweat over one's books; Uz.: ter to'kib o'rganmoq; qattiq ter bilan ilm. Ammo o'zbek materialida mehnat obrazi diniy-burch mazmuni bilan boyitiladi (ilm o'qish – farz). "Ilmsizlik – nuqson" o'zagida o'zbek tili yana ustun bo'lib (17.4% ga qarshi 14.0%), ilmsizlik zulmat, ko'rlik va yo'qotish obrazlarida salbiylashtiriladi: ilmsiz – ko'r; ilmsizlik – zulmat; bilmagan – yo'qolgan.

Qiymat komponentlari taqsimoti: universal tendensiya, milliy urg'ular

1-rasm. Ingliz va o'zbek iboralarida "bilim" qiymat komponenti semantik o'zaklarining qiyosiy taqsimoti

Olingan natijalar "bilim" qiymat komponentining ikki qatlamli tuzilishga ega ekanini ko'rsatadi. Universal qatlamni beshta semantik o'zakning umumiylik tashkil etadi – bu insoniyatning bazis jismoniy va ijtimoiy tajribasiga tayangan kognitiv modellar bilan izohlanadi. Milliy qatlamni esa

o'zaklarning miqdoriy vakilligi va obrazli to'ldirilishidagi farqlar tashkil etadi: ingliz lingvomadaniyatida bilimning asbobiy-instrumental bahosi (kuch, kapital, himoya) ustun bo'lsa, o'zbek lingvomadaniyatida uning ma'naviy-sakral bahosi (nur, xazina, burch) ustundir. Bu farqlar iqtisodiy-tarixiy

sharoitlar, diniy an'analar va jamiyat tizimidagi ta'lim institutlarining o'rnidan kelib chiqadi va A. Vezhbetskayaning "universal tushunchalar madaniyatga xos konfiguratsiyalarda namoyon bo'ladi" degan tezisini tasdiqlaydi [10].

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillari iboralar tizimida "bilim" qiymat komponenti beshta universal semantik o'zak orqali ifodalanadi, ammo ularning vakilligi va obrazli to'ldirilishi milliy-madaniy belgilarga ega. Ingliz frazeologik dunyo manzarasi bilimni, avvalo, asbobiy qadriyat sifatida,

o'zbek frazeologik dunyo manzarasi esa ma'naviy-sakral qadriyat sifatida modellashtradi. Aniqlangan semantik o'zaklar qiyosiy konseptologiyaning parametr modeli sifatida xizmat qilishi, frazeologik birliklarning tarjimasida ekvivalent tanlashda yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi hamda chet tilni o'qitishda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda qo'llanilishi mumkin. Istiqbolli tadqiqot yo'nalishi — qiymat komponentining badiiy matnlar va zamonaviy diskursdagi dinamikasini o'rganish.

ADABIYOTLAR

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 324 с.
3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2010. – 288 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учебник. 2-е изд., перераб. – М.: Высшая школа; Дубна: Феникс, 1996. – 381 с.
5. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 1999. – 180 б.
6. Маматов А.Ё. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари: филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 1999. – 318 б.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
8. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2022. – 832 б.
9. Gofurova D.O. Cognitive linguistic analyses of the phraseological units in modern linguistics // Introduction of New Innovative Technologies in Education of Pedagogy and Psychology: Proceedings of the International Online Conference. – 2025. – P. 75–79.
10. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
11. Sayfullaeva R., Mengliyev B. [va boshq.]. Hozirgi o'zbek adabiy tili: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – 416 b.